

ЮРИДИЧНА АРГУМЕНТАЦІЯ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкрито теоретико-методологічні аспекти юридичної аргументації у конституційному судовому процесі та її особливості в окремих процесуальних документах: конституційних поданнях, зверненнях, рішеннях та висновках, а також певні вимоги, правила аргументації.

Ключові слова: конституційний судовий процес, конституційне подання, конституційне звернення, рішення і висновки Конституційного Суду України, юридична аргументація.

Поняття «аргументація» у значенні наводити аргументи (з лат. – показувати, з'ясовувати, доводити, стверджувати) означає логічний доказ, що наводиться для підтвердження, обґрунтування чого-небудь, а в математиці це незалежна змінна величина, від зміни якої залежить зміна функцій. Цей термін використовується в різних галузях та сферах суспільного життя. Про значущість аргументації свідчить те, що в античній Греції була розроблена окрема теорія аргументації як наука про засоби і методи переконання та впливу на людей і важлива складова риторики, ораторського мистецтва.

Юридичну аргументацію необхідно розглядати у вузькому значенні як науку про засоби, способи, методи переконання, наведення доказів, обґрунтування при розв'язанні спірних правових питань, вирішенні конкретних справ, що виникають в юрисдикційній сфері функціонування суспільства та діяльності держави. Суть юридичної аргументації полягає у наведенні переконливих правових аргументів, доказів щодо правильності розв'язання спірного питання саме запропонованим шляхом, розуміння змісту певної норми, поширення її дії на конкретні відносини і розв'язання на її підставі конкретної життєвої ситуації. Юридична аргументація має теоретичний і практичний аспекти. Як теорія вона вивчає засоби, прийоми, способи і методи, принципи, завдання, понятійний апарат, що забезпечують отримання істинного, об'єктивного, єдино правильного результату. На практиці вона відіграє важливу роль у забезпеченні однозначного і правильного здійснення юрисдикційної діяльності суб'єктів певних суспільних відносин, розв'язання спірних правових питань. Юридична аргументація використовується як у правотворчості, так і у правозастосуванні і має не тільки властиву їй сферу, а й притаманний інструментарій, специфічні методи і засоби.

Юридична аргументація є обов'язковою в судовому процесі. В кожному з видів судового

процесу – конституційному, адміністративному, цивільному, господарському, кримінальному – вона має свої особливості, зумовлені юрисдикцією, категоріями справ, що розглядаються відповідними судами. Методологія юридичної аргументації в конституційному судовому процесі залежить від суб'єктів, які її використовують, та виду процесуального документа. Процесуальними документами в конституційному процесі є конституційні подання та звернення, ухвали про відкриття або про відмову у відкритті провадження, про припинення провадження у справі, про об'єднання та роз'єднання проваджень, рішення та висновки.

Конституційне подання є однією з письмових форм звернення з проханням визнати закон або інший правовий акт Верховної Ради України, акт Президента України, акт Кабінету Міністрів України, правовий акт Верховної Ради Автономної Республіки Крим чи окремі їхні положення неконституційними, про визначення конституційності міжнародного договору, про необхідність офіційного тлумачення, щодо додержання конституційної процедури розслідування та розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту. Закон України «Про Конституційний Суд України» (далі Закон) не дає визначення правових актів та актів і їхніх формальних ознак. Вирішення питання про віднесення відповідних актів до об'єктів конституційного контролю покладається на суб'єктів права на звернення та Конституційний Суд України (далі – КСУ). Тому в разі оспорення конституційності інших, крім законів, актів Верховної Ради України та актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, у конституційному поданні мають бути наведені аргументи, що ці акти є за своїм змістом правовими, відповідно до теоретичних і доктринальних підходів до розуміння поняття «правовий акт». Названі органи є колегіальними і свої рішення приймають словесно-документально оформленими. При цьому сама

форма акта правового значення не має і не обмежується конституційно встановленими формами актів, які можуть приймати ці органи. Аргументом віднесення відповідного рішення Верховної Ради України чи Верховної Ради Автономної Республіки Крим до правових актів є їхній матеріальний зміст, характер приписів і правові наслідки їхньої реалізації.

Щодо актів Президента України та актів Кабінету Міністрів України аргументація про віднесення їх до об'єктів конституційного контролю спрощується, оскільки поняттям «акт» охоплюються будь-які їхні документи нормативного й індивідуального характеру, а також дія чи бездіяльність. Зокрема, невідповідності і неопублікування прийнятого Верховною Радою України закону і повернення його до парламенту зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями – це бездіяльність, яка полягає у невиконанні Президентом України свого конституційного права і обов'язку, вона може бути предметом конституційного подання.

Обов'язковість юридичної аргументації у конституційному поданні нормативно визначена як одна з вимог щодо наведення у ньому правового обґрунтування, викладення аргументів, тверджень про неконституційність відповідних актів. Вважаємо, що встановлений у статтях 39 і 71 Закону предмет конституційного подання – виключно питання неконституційності відповідних актів суперечить Конституції України і є алогічним. Щодо міжнародних договорів стаття 39 Закону предметом конституційного подання передбачає визначення їхньої конституційності, тобто відповідності і невідповідності міжнародних договорів Конституції України. Основним Законом України до повноважень КСУ віднесено, зокрема, вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) вказаних у її статті 150 актів. За змістом вказаної статті до повноважень КСУ належить вирішення питань як конституційності, так і неконституційності перелічених у ній актів. Порівняльний аналіз пункту 1 частини першої статті 150 і частини першої статті 151 Конституції України свідчить про тотожність змісту встановлених ними повноважень КСУ, а саме вирішення питань про відповідність Конституції України, відповідно, перелічених у ній актів та міжнародних договорів. Одним з аргументів на користь позиції, що у конституційному поданні може ставитися питання як про конституційність, так і неконституційність, є пункт 1 Розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, яким встановлено, що закони та інші нормативні акти, прийняті до набуття чинності Конституцією України, є чинними в частині, що не суперечить Основному Закону України. За його змістом оці-

нювати чинність таких актів може кожен суб'єкт урегульованих ними відносин. І якщо один з учасників не визнає такий акт чинним, вважаючи, що він суперечить Конституції України, а інший – дотримується протилежної думки про його конституційність, то спір щодо його конституційності може бути вирішений КСУ. І хоча зі встановленого у частині другій статті 8 Конституції України обов'язку приймати закони та інші нормативні акти на її основі і відповідних їй презумується конституційність нормативних актів прийнятих після набуття чинності Основним Законом України, на практиці не заперечується можливість незастосування закону чи іншого акта з підстав їхньої неконституційності, хоча він таким не є. Отже, встановлений у статтях 39 та 71 Закону предмет конституційного подання – винятково неконституційність відповідних актів – звужує конституційні повноваження КСУ і суперечить Конституції України. Тому до Закону необхідно внести такі зміни: у частині першій статті 39 слова «визнання правового акта (його окремих положень) неконституційним, про визначення конституційності міжнародного договору» замінити словами «відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та міжнародного договору»; у частині першій статті 71 слово «неконституційність» замінити словами «відповідність Конституції України (конституційність)».

Щодо змісту юридичної аргументації у конституційному поданні з питань конституційності Закон чітких критеріїв не встановлює. Однак це не означає, що достатньо лише послатися на відповідність чи невідповідність акта певному положенню Конституції України. У ньому обов'язково має бути розкрито зміст відповідного конституційного положення і наведено переконливі аргументи щодо відповідності спірного акта Основному Закону України. У конституційному поданні про визнання відповідного акта конституційним окрім аргументів на підтвердження конституційності мають бути зазначені причини постановки такого питання. Необхідність юридичної аргументації у конституційних поданнях полегшує вирішення питання про наявність підстав для відкриття провадження і є стримуючим чинником зловживання правом на звернення і обмеження випадків безпідставного звернення.

Питання конституційності відповідних актів залежно від предмета спору розглядаються за різними процедурами, що впливає і на зміст аргументації. Поряд із загальною процедурою розгляду питань щодо конституційності Закон виокремлює розгляд питань конституційності актів,

що викликають спір щодо повноважень конституційних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, про конституційність актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму, референдуму в Автономній Республіці Крим, а також щодо відповідності правових актів конституційним принципам і нормам стосовно прав і свобод людини та громадянина або якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав і свобод. Відповідно до предмета таких подань у них наводяться аргументи: про позбавлення чи звуження обсягу конституційних повноважень, надання їх іншому органу, надання не передбачених Конституцією України повноважень або які не впливають з функцій відповідного органу; про наявність конституційних підстав та повноважень у відповідного органу на призначення виборів, всеукраїнського референдуму чи референдуму в Автономній Республіці Крим, а також конституційності питань, що виносяться на референдум; про відповідність нормативних актів конкретним конституційним принципам і нормам стосовно прав та свобод людини і громадянина та про неконституційність одного з нормативних актів, якими суперечливо регулюється порядок реалізації конституційних прав.

У конституційному поданні щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України мають бути наведені аргументи щодо практичної необхідності у з'ясуванні або роз'ясненні, їх офіційній інтерпретації. Такими аргументами можуть бути: застосування різних термінів щодо одних і тих самих понять чи правовідносин, обставин у нормативному акті, що викликають неоднозначне сприйняття та різну інтерпретацію окремих його положень, не досить чітке формулювання та викладення окремих норм, невизначеність, двозначність або надмірна загальність окремих положень, норм, а також неясність їх розуміння, що ускладнює визначення поведінки і реалізацію суб'єктом своїх прав та обов'язків, компетенції та неоднозначне, різне застосування на практиці.

З питань офіційного тлумачення Закон встановив не тільки різні форми звернення, а й підстави. Підставою для конституційного звернення, відповідно до статті 94 Закону, є наявність неоднозначного застосування положень Конституції та законів України судами, іншими органами державної влади, якщо суб'єкт вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод. Щодо поняття «застосування», як форми реалізації норм права, немає єдиного його розуміння і визначення як у теорії права, так і в науці конституційного права. Окремі конституціоналісти взагалі не визнають

такої форми реалізації. Закон чітко не визначив, на якому територіальному рівні має бути неоднозначне застосування та чи мають братися до уваги рішення органів місцевого самоврядування. Це значно ускладнює аргументацію конституційних звернень. На наш погляд, неоднозначним застосуванням є неоднакове, протилежне, суперечливе, різне застосування одних і тих самих норм права до подібних юридичних фактів чи однакових правовідносин, обставин або хоча й однозначне, але неправильне застосування. Аргументами на підтвердження неоднозначного застосування можуть наводитися рішення судів будь-якої інстанції, що набрали чинності, роз'яснення вищих судових інстанцій, інших органів державної влади в порядку здійснення делегованих інтерпретаційних повноважень, а також листи, повідомлення, будь-яка інша словесно-документальна інформація. Аргументом може бути також неоднозначне розуміння змісту та обсягу певного права, закріпленого у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод Європейським судом з прав людини, і відповідного права у національному законодавстві національними судами.

Право на конституційне звернення виникає незалежно від того, чи порушені застосуванням норм Конституції та законів України конституційні права та свободи людини і громадянина, чи їх порушення можливе в майбутньому. Потенційно вони можуть бути порушені у будь-якої особи, яка має відповідне право і у будь-який час.

Встановлення різних форм і підстав звернення з одного і того самого предмету залежно від суб'єкта є порушенням принципу процесуальної рівності, яке має бути усунуто шляхом внесення змін до Закону.

Конституційні подання і конституційні звернення мають прийматися, навіть якщо юридична аргументація в них не є ідеальною, однак ставиться принципове питання щодо дотримання конституційної законності, забезпечення реалізації та захисту прав та свобод людини і громадянина, є проблеми у реалізації Конституції і законів України.

В ухвалях про відкриття провадження або про відмову у відкритті провадження мають наводитися аргументи про відповідність конституційних подань і звернень формальним вимогам до них, встановленим Конституцією України та Законом, зокрема, чи має суб'єкт право на звернення, чи віднесено спірне питання до юрисдикції КСУ, чи відповідають вони встановленим до них вимогам та чи не приймалося з поставленого у них питання рішення або ухвала про відмову у відкритті провадження, давався висновок.

Застосування юридичної аргументації є обов'язковим у підсумкових рішеннях по суті

справи. І хоча Закон не вживає саме такого терміна, він містить перелік обов'язкових елементів рішення та висновку, одним з яких є мотивувальна частина. Саме в мотивувальній частині викладаються аргументи на підтвердження прийняття конкретного рішення. Вимоги до аргументації рішень конституційної юстиції доволі високі, що зумовлено їх значущістю та правовими наслідками. Аргументація в рішеннях КСУ полягає не у простій констатації відповідності чи невідповідності оспорюваного положення Конституції України, а повинна ґрунтуватися на ґрунтовному дослідженні проблематики поставленого питання, розкритті змісту конституційних принципів, її положень, поширення їх дії на певну сферу суспільних відносин і конкретної ситуації, з якою пов'язаний спір, а також судження щодо позицій сторін.

Юридична аргументація у рішеннях КСУ методологічно полягає у використанні всіх відомих методів наукового дослідження, досягнень герменевтики, доктринальних розробок, а також прецедентів Європейського суду з прав людини і аргументів своїх попередніх рішень. При цьому Суд може використовувати лише ті аргументи власних рішень і рішень Європейського суду з прав людини, які базуються на ґрунтовному дослідженні і стали основою прийняття відповідного рішення. Не можна розцінювати як аргумент одне лише посилання на положення Конституції чи міжнародних актів, рішення Європейського суду з прав людини, на неаргументовані висловлювання у власних рішеннях. Простий набір подібних посилань або висмикування окремих положень роздумів певного суду не відповідає вимогам до змісту мотивувальної частини рішення, вони не породжують переконання в обґрунтованості аргументами позиції Суду, а відтак немотивоване рішення не може вважатися легітимним. Неприпустимим є використання в аргументації такого техніко-юридичного прийому, як юридична фікція, а також пересмикування, маніпулювання висловлюваннями Європейського суду з прав людини і власних рішеннях, а точніше свідоме і навмисне намагання визнати окремі правові судження, орієнтири, що не мають ніякого стосунку до справи, аргументами з метою створити ілюзію переконливості позиції Суду. Подібні дії мають ознаки аргументаційного шахрайства і за таких «аргументів» рішення Суду не можна визнати правосудним із відповідними наслідками для суддів, які голосували за нього.

Домінантою юридичної аргументації рішень КСУ є тлумачення. При розгляді віднесених до його повноважень питань КСУ має використовувати всі відомі способи і методи тлумачення, виходити з мети, завдань та функцій тлумачення. Суд має дотримуватися принципів і правил тлу-

мачення, зокрема, верховенства права, розумності, справедливості, пропорційності, правової визначеності, конституційності, законності, демократичної, правової, соціальної держави, гуманізму, пріоритетності прав людини, розкривати зміст конституційних принципів. При вирішенні спірних питань щодо функцій і повноважень органів влади може використовуватися тільки буквальне або звужене тлумачення, а щодо прав і свобод людини та громадянина – буквальне і розширювальне. При вирішенні спорів щодо повноважень не може застосовуватися логічний прийом від зворотного, хто може більше, той може менше, і навпаки. Встановлені винятково Конституцією України повноваження Верховної Ради України, Президента України та КСУ не можуть коригуватися законом і будь-які аргументи щодо можливості здійснення ними інших повноважень будуть неконституційними, а рішення – нелегітимним. Прийняття подібних рішень підпадає під ознаки порушення присяги.

При здійсненні формального конституційного контролю у рішенні мають бути наведені аргументи про встановлені обставини, факти порушення конституційної процедури розгляду та прийняття рішення відповідним органом і докази на їх підтвердження. КСУ не може делегувати свої повноваження, у тому числі щодо здійснення формального конституційного контролю іншим органам, і сам повинен встановлювати обставини, факти порушення конституційної процедури розгляду і прийняття рішення певним органом, а не перекладати на інші органи. Відмову КСУ від самостійного встановлення фактів додержання конституційної процедури розгляду і прийняття рішення необхідно розглядати як ухилення від виконання конституційних повноважень із відповідними наслідками.

Конституційне визнання людини найвищою цінністю покладає і на КСУ обов'язок забезпечити реалізацію та захист прав і свобод людини і громадянина, а тому він у справах, що зачіпають права і свободи людини та громадянина, має додержуватися принципів гарантованості конституційних прав і свобод людини та громадянина, неприпустимості їх скасування, звуження змісту та обсягу, за винятками, встановленими Конституцією України, і не надавати державі, її органам, посадовим і службовим особам право обмежувати права і свободи чи визначати на свій розсуд їх реалізацію. Права і свободи людини та громадянина нормативно закріплені в Основному Законі та законах України. Конституція України не допускає самої можливості розсуду в реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина, звуження їх гарантій, змісту та обсягу залежно від економічних можливостей держави. Теоретично можна змоделювати еко-

номічну неспроможність держави забезпечити реалізацію в повному обсязі всіх соціально-економічних прав, і таке можливе на практиці. Однак відсутність у держави економічної можливості має бути реальною, а не абстрактною, надуманою і такою, що виключає її спроможність забезпечити реалізацію всіх, більшості чи окремих соціально-економічних прав. Аргументований висновок щодо неспроможності або можливості держави забезпечити реалізацію певних прав людини потребує дослідження таких питань: чи справедливо була розподілена державна власність після проголошення незалежності України; чи зберегла держава у своїй власності прибуткові підприємства, які наповнюють бюджет, та вжила заходів до їх розвитку; чи створила держава всі умови для реалізації кожним соціально-економічних прав; чи ефективно вона використовує власність народу і в інтересах його переважної більшості; чи справедливо вона встановила винагороду за працю; чи диференційовано, пропорційно розміру винагороди, прибутку встановила податки; чи ефективно і розумно витрачаються кошти державного бюджету; чи пропорційно можливостям держа-

ви обмежуються видатки з державного бюджету на діяльність всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування; чи обмежуються права всіх без винятку громадян, іноземців та осіб без громадянства незалежно від їхнього соціального статусу чи лише певної соціальної групи; чи вжила держава всіх заходів щодо недопущення обмеження певних прав тощо. Після ґрунтовного дослідження цих та інших питань щодо спроможності держави може бути зроблений аргументований висновок про можливість держави. Наявність у держави боргів не означає, що у неї немає можливості забезпечити реалізацію певних прав людини. Констатація у рішенні про обмежені можливості держави без наведення переконливих аргументів є, словами вождя пролетаріату, стрясанням повітря пустим звуком, а рішення не можна визнати правосудним з відповідними наслідками. Варто зазначити, що, вступаючи на посаду, кожен суддя КСУ присягав забезпечувати верховенство Конституції України, захищати конституційний лад держави, конституційні права і свободи людини і громадянина. Невиконання цих обов'язків, прийняття неаргументованих рішень є порушенням присяги.

M. Savenko

LEGAL ARGUMENTATION IN CONSTITUTIONAL PROCEEDINGS: METHODOLOGICAL ASPECT

This article is devoted to theoretical and methodological aspects of legal argumentation in constitutional proceedings and its peculiarities in particular procedural documents: constitutional petitions and appeals, decisions and opinions, as well as the requirements and rules of argumentation.

Keywords: constitutional proceedings, constitutional petition, constitutional appeal, decisions and opinions of the Constitutional Court of Ukraine, legal argumentation.

Матеріал надійшов 10.04.2012